

Kosta Nikolić, KRAJINA 1991. – 1995, Zaprešić, Fraktura, Srpsko narodno vijeće, 2023, 724.

Odavno jedna knjiga srpskog istoričara nije privukla toliko pažnje u Hrvatskoj kao što je knjiga našeg kolege Koste Nikolića „Krajina 1991–1995“. Pod jednostavnim, ali i veoma jasnim nazivom, objavljena je u Zaprešiću, u Hrvatskoj novembra 2023. godine. Snažno indoktrinirana i religijski odana mitu o bezgrešnom i pravednom Domovinskom ratu, hrvatska desna javna scena je na ovu knjigu reagovala sa određenom dozom paranoje. Zaprešićka „Fraktura“ je označavana kao izdavačka kuća koja opravdava „Jugoslaviju, jugoslovenstvo, a prema ovome i zločinačku velikosrpsku ideologiju“. Novinarki Katarini Župančić nije bilo jasno kako je Kosta Nikolić, kao „kontroverzna ličnost srpske historiografije“, uopšte dobio priliku da knjigu objavi u Hrvatskoj (<https://direktno.hr>).

Nije proteklo mnogo vremena, a paranoična reakcija je stigla i sa krajnjeg desnog političkog spektra. Saborski zastupnik Domovinskog pokreta Stipe Mlinarić Čipe je 15. januara ove godine hrvatskom premijeru u Saboru poklonio knjigu nazvavši je „velikosrpskom propagandom“, te da bi valjda pojačao utisak naveo i da ju je kupio „100 metara od sjedišta HDZ-a u Zagrebu“ (<https://www.index.hr>). Hrvatski novinar Tihomir Dujmović je knjigu ocenio koalicionim produktom HDZ-a i SDSS-a i konstatovao da se „državnim novcem izdaju filočetnički pamfleti“ (<https://direktno.hr>).

Reakcija kolega istoričara je ipak bila znatno umerenija i prikladnija. Kolega Davor Marijan sa Hrvatskog instituta za povijest, koji se istraživački bavio upravo ovom tematikom, iako kritički nastrojen prema izdavačkoj kući koja je knjigu objavila, istakao je da u demokratskoj državi izdavači imaju pravo objavljivati što žele te da bi knjigu „da je objavljena u Beogradu, išli kupiti u Beograd“ (<https://historiografija.hr>). Takođe, i kolega Zlatko Hasanbegović, član Kluba zastupnika Domovinskog pokreta kao i pomenuti Čipe Mlinarić, izjavio je da je Kostino pisanje uravnoteženo i na „osnovi sada dostupnih izvora iz Haškog suda“, te da „nikad neće biti protiv knjiga“ (<https://teleskop.hr>).

Šta to piše Kosta Nikolić u svojoj knjizi o Krajini? Nakon uvodnih napomena (7–15), u kojima se autor odredio prema uzrocima izbijanja rata u Hrvatskoj, kao i kratkoj hronologiji nastanka Republike Srpske Krajine do njenog proglašenja 19. decembra 1991, slede četiri poglavlja hronološki organizovana.

Prvo poglavlje, nazvano „Srbi i Hrvati – između mira i rata“ (17–224), počinje sa opisom događaja sa početka 1992. godine, kada je u Sarajevu potpisan sporazum o prekidu neprijateljstava između JNA i Hrvatske. Ovaj sporazum je stvorio uslove za Rezoluciju Saveta bezbednosti, dolazak zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR) i stvaranje četiri UNPA (UN Protected Areas) sektora: Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srem su činili sektor Istok; Zapadna Slavonija sektor Zapad; Banija i Kordun sektor Sever, dok su Lika i severna Dalmacija bili organizovani u sektoru Jug. Van ovih sektora ostalo je značajno područje većinski naseljeno srpskim stanovništvom, koje je bilo pod kontrolom vlasti RSK i JNA, a koje je nazvano „ružičaste zone“. Upravo ovaj prostor „ružičastih zona“ biće meta hrvatskih napada u toku 1992. i 1993. godine, koji su bili praćeni i ubijanjem civila i paljenjem njihove imovine. Prvi od takvih napada bila je bitka za Miljevački plato (jun 1992), potom je usledila operacija Maslenica (januar-mart 1993), a treća je bila operacija Medački džep (septembar 1993) u kojoj su spaljena srpska sela Čitluk, Divoselo i Počitelj. Pored detaljno opisanih događaja u ove tri hrvatske ofanzive i u svim diplomatskim inicijativama i pregovorima, Nikolić u prvom poglavlju opisuje i haotično stanje u samoj Krajini, rašireno bezakonje, delovanje paravojski, organizovanje prvih izbora krajem 1993. godine, političke borbe, masovno proterivanje i šikaniranje nesrpskog civilnog stanovništva iz Krajine, ali takođe i srpskog iz ostalih delova Hrvatske. U posebnom potpoglavljju „O masovnim grobnicama“, opisana je inicijativa komisije Saveta bezbednosti UN za istraživanje zločina na otkrivanju masovnih grobnica na ratom zahvaćenim područjima, prvenstveno masovne grobnice u Ovčari. Kroz ekstenzivno citiranje dokumenata, pre svega iz Haškog tribunala, Nikolić veoma slikovito dočarava događaje, često prepuštajući čitaocu interpretaciju. Kako su rešeni ponovljeni predsednički izbori u Krajini 12. januara 1994. godine, na kojima su kandidati bili Milan Babić i Milan Martić, saznajemo iz razgovora Slobodana Miloševića i Gorana Hadžića u kome je Milošević jasno izrazio svog favorita: „Ama da ti kažem, vi morate brate da obezbedite da Martić pobedi. Nemoj se zajebavate“. I Martić je pobedio.

Drugo poglavlje „Od Zagrebačkog sporazuma do pada Zapadne Slavonije“ (225–373) prati događaje od početka 1994. do maja 1995. godine. Sporazumom koji je potpisan u Zagrebu, nakon opširnih diplomatskih priprema, 29. mar-

ta 1994. dogovoren je prekid neprijateljstva između Hrvatske i Krajine. Ovim sporazumom stvoreni su uslovi za potpisivanje drugog, mnogo značajnijeg, sporazuma o ekonomskoj saradnji. Nakon devet meseci napornih pregovora, Ekonomski sporazum je potpisan 2. decembra 1994. godine. Njime su puštena u pogon vodovodna postrojenja na prostoru Krajine, osposobljen određen broj visokonaponskih dalekovoda i hidroelektrana kod Obrovca, otvoreni Jadranski naftovod i autoput kroz Zapadnu Slavoniju. U ovom periodu se zaoštavaju političke borbe u Krajini, a stanje u njenoj vojsci se dodatno pogoršava. U jednom izveštaju se navodi da je od početka januara do kraja marta 1994. godine u SVK bilo 37 poginulih pripadnika, od čega su tri borca stradala u ratnim sukobima, 14 ih je poginulo u međusobnim obračunima, osam je izvršilo samoubistvo, a 12 je stradalo u saobraćajnim nesrećama. U izveštaju se navode i razlozi ovakvog stanja: „Ogroman broj ovih događaja je posledica slabog ili nikakvog funkcionisanja sistema rukovođenja i komandovanja. Većina vanrednih događaja je posledica prekomerne upotrebe alkohola“. Opšte stanje bezakonja je takođe pogubno uticalo na moral boraca: „Borci i narod posebno su ogorčeni na sve veći porast šverca, kriminala i drugih oblika nezakonitog bogaćenja pojedinaca koji uglavnom nisu na položajima...“. Kroz diplomatske prepiske Nikolić nam dočarava i intenzivne pregovore o konačnom mirovnom rešenju koje su u Zagrebu vodili ambasadori Rusije i SAD i diplomate Gert Arens i Kai Eide. Ovi pregovori su nazvani „Zagreb Four Talks“, odnosno skraćeno Z-4. Američki ambasador Piter Galbrajt je smatrao da mirovni plan treba da obezbedi „vrlo opipljivu“ autonomiju za Srbe. O detaljima autonomije Galbrajt je 19. oktobra 1994. razgovarao sa hrvatskim predsednikom Franjom Tuđmanom. Hrvoje Šarinić, koji je prisustvovao sastanku, u kasnijim sećanjima prenosi Tuđmanovu reakciju na taj plan: „Cijenim napore da se postigne mir, ali to što ste učinili potpuno je neprihvatljivo za Republiku Hrvatsku... Vi sada nudite Srbima više nego što su im Pariz i London nudili na samom početku. To što predlažete jest federalno-konfederalni status, i neprihvatljivo je za Hrvatsku“. Samo dan kasnije Galbrajt se susreo sa Martićem u Kninu. O ovom sastanku je svedočio u Haškom tribunalu: „Martić nije bio baš prijemčiv za saradnju. Njegov stav je bio da je rat jedini izlaz... Znao sam da hrvatsko rukovodstvo gubi strpljenje iscrpljujući se u pregovorima. Kad sam to pomenuo Martiću, on je odgovorio da Srbi imaju sred-

stava da se odbrane bude li vojna akcija na pomolu...“. Iako su potpisani sporazumi trebalo da budu uvod u konačno mirovno rešenje, oni su samo bili svojevrsno „zatišje pred buru“, odnosno konačni vojni obračun. Tražila se varnica. Desila se 28. aprila 1994. u zapadnoj Slavoniji kada je jedan Srbin ubijen od strane Hrvata, na delu otvorenog autoputa. Njegov brat je, vođen osvetom, pucao po hrvatskim automobilima i ubio nekoliko Hrvata, nakon čega je autoput zatvoren. Već 30. aprila hrvatsko rukovodstvo je donelo odluku o vojnoj ofanzivi i „reintegraciji“ zapadne Slavonije. Operacija „Bljesak“ je počela rano ujutro 1. maja i već do 4. maja je prestao svaki vid organizovanog otpora. Gotovo celokupno civilno stanovništvo je izbeglo u Republiku Srpsku. Jedinice UNPROFOR-a nisu reagovale, a UNPA Sektor Zapad je prestao da postoji.

Treće poglavlje „Slom Krajine“ (375–541) dovoljno rečito govori o tome koje događaje opisuje. Ohrabreno uspehom u operaciji „Bljesak“, hrvatsko rukovodstvo je počelo sa pripremama za vojnu akciju na Krajinu, odnosno Sektore Sever i Jug. Zajednička operacija SVK i VRS na Bihaćki džep je otpočela 19. jula. Ova ofanziva je dovela do potpisivanja Splitskog sporazuma 22. jula, kojim su Alija Izetbegović i Franjo Tuđman učvrstili savezništvo, a Hrvatskoj vojsci zvanično dozvoljeno da dejstvuje na prostoru Bosne i Hercegovine. U operaciji „Ljeto 1995“, tokom pet dana borbi (25–30. jul), hrvatske snage su potpuno porazile 2. krajiški korpus VRS i ovladale Grahovom i Glamočem, došavši u zaleđe severnoj Dalmaciji, čime je, sa vojne tačke gledišta, omogućen konačni vojni udar. U narednih par dana se tražio i diplomatski preduslov za otpočinjanje akcije. Miomir Žužul, Tuđmanov „leteći diplomata“, otišao je 31. jula u Vašington po dozvolu za akciju. O ovom putu svedočio je mnogo kasnije u jednom intervjuu, koji nam Kosta Nikolić prenosi: „Zbunjivalo nas je to Galbraithovo nastojanje da nastavi s nekim pregovorima. Zato me je 31. srpnja Tuđman poslao u Washington da još jednom ispitam koja je tačno njihova pozicija. Stao sam se sa standardnim sugovornicima u State Departmentu, s generalima MPRI koji su otvoreno računali da mi idemo u operaciju. Na kraju sam imao dogovoren sastanak u Bijeloj kući s Leonom Fuerthom, savjetnikom Ala Gorea. Primio me potpredsjednik Gore, koji mi je u svoje ime i u ime predsjednika Clintona prenio poruku: Krenite! Budite brzi. I budite krajnje oprezni“. Nakon što su 3. avgusta propali pregovori u Ženevi, 4. avgusta rano izjutra otpočela je operacija „Oluja“, odnosno opšti

napad Hrvatske vojske na prostor Krajine. Napad je počeo snažnom artiljerijskom paljbom, najintenzivnije po Kninu. Kanadski general Alan Forand, komandant UN snaga na sektoru Jug je snažno protestovao kod generala Ante Gotovine: „Zahtevam da se odmah povučete iz zone razdvajanja. Očigledno je da su Vaše snage napale Srbe ničim izazvane“. Pošto je krajiška odbrana počela da popušta, Milan Martić je već istog dana, u 16.25, doneo odluku o evakuaciji „sveg za borbu nesposobnog stanovništva iz opština Knin, Benkovac, Obrovac, Drniš i Gračac“. Ova je odluka u jedinicama SVK na prostoru severne Dalmacije izazvala masovno i nekontrolisano dezerterstvo: „Borci su napuštali oruđa, borbena i neborbena vozila i isključivo brinuli o sebi i svojim porodicama. Pojedinci su istovarivali opremu i municiju kraj puta, ukrcavali sebe i familije i odlazili bez kontrole ka Banja Luci i dalje“. Hrvatska vojska je počela da ulazi u Knin 5. avgusta rano izjutra, a do večeri istog dana ušla je i u Benkovac. Narednog dana raspao se front i na Baniji, dok su jedinice 21. kordunaškog korpusa i narod na Kordunu ostali u okruženju. Nakon što je 8. avgusta potpisana predaja 21. korpusa, civilima i vojsci, koja je položila oružje, dozvoljeno je da se evakušu u Srbiju. Prostor sa koga su Srbi izbegli postao je područje nekontrolisane reakcije pobednika. Kuće su masovno pljačkane i paljene, a civili, uglavnom starije životne dobi, ubijani. U potpoglavlju „Dani posle“ Nikolić opisuje dešavanja u ovom prostoru nakon „Oluje“. General Forand u svom svedočenju jasno dočarava situaciju u bivšem Sektoru Jug: „To metodično pljačkanje sela i nekoliko preostalih stanovnika trajalo je nedeljama. Čak i udaljena sela i seljačka dobra sistematski su uništena, čime su onih nekoliko preostalih Srba i oni koji su možda i odlučili da uzmu u obzir Tuđmanove javne pozive da se vrate ostali potpuno bez sredstava za preživljavanje... Pljačkanje, masovno ubijanje stoke i ubistva nemoćnih, starijih Srba postalo je svakodnevna pojava“. Poslednja dva potpoglavlja u ovom delu knjige posvećena su pregovorima o mirnoj reintegraciji Istočne Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema. Ovi pregovori su završeni potpisivanjem Erdutskog sporazuma 12. novembra 1995. Iako je svim Srbima na ovom prostoru garantovana bezbednost i pravo na ostanak, etnička slika se u prelaznom periodu pokušavala promeniti državnom strategijom otkupa srpskih kuća, o čemu rečito svedoči mišljenje Jure Radića, na razgovoru hrvatskog državnog vrha: „Najpodmitljiviji narod na svijetu su Srbi, nema podmitljivijeg i potkupljivijeg naroda. Mislim da,

polazeći od te činjenice, mi možemo puno toga napraviti kupujući njihovu imovinu“.

U poslednjem, četvrtom poglavlju, naslovljenom „Pobednici i poraženi“ (543–612) Nikolić vešto odabranom građom pokušava odgovoriti na pitanja šta je bio skriveni ratni cilj Hrvata, koja je uloga rukovodstva iz Beograda u padu Krajine, a saznajemo i detalje suđenja hrvatskim generalima u Haškom tribunalu. Nikolić dosledno argumentuje tezu o stavovima hrvatskog predsednika Franje Tuđmana i njegovom delovanju da se iz Hrvatske protera ili iseli većina srpskog stanovništva, kao i da povratak nije moguć za većinu: „...Hrvatskoj neće smetati da od 300 tisuća koji su otišli da se vrati tri tisuće“. Još je jasniji bio u junu 1997. kada je u Vukovaru izjavio: „Mi ćemo pojedinačno rješavati, da se mogu pojedinačno iz humanitarnih razloga, sjedinjavanja obitelji, vratiti u Hrvatsku, ali razumije se, ne može biti govora da se svih 150 i 200 tisuća vrate, pa da ponovno imamo razdor i rat. I na to nas ne može prisiliti nitko na svijetu“. U drugom potpoglavlju „Srbija i Krajina – ko je kriv?“ kolega Nikolić raspravlja o dominantnom stavu o krivici „službenog Beograda“. Zvanični hrvatski narativ o Domovinskom ratu Srbiju optužuje za otvorenu agresiju, ali Slobodana Miloševića i izbegli Srbi smatraju odgovornim za prepuštanje „na milost i nemilost Hrvatima“. Ne braneći Miloševića, Nikolić ističe „evoluciju Miloševićeve politike“, istovremeno upozoravajući na „nedostatak svih izvora, kao i autentičnih svedočanstava samog Miloševića“. Ova celina se završava haškim sudbinama Milana Babića i Milana Martića. Poslednja celina u ovom poglavlju opisuje haška suđenja hrvatskim generalima Gotovini, Markaču i Čermaku. Iako su prvostepenom presudom Gotovina i Markač osuđeni na visoke kazne za „udruženi zločinački poduhvat“, oni su 2012, nakon žalbenog postupka, oslobođeni svake krivice.

Smatramo da je knjiga Koste Nikolića jedno uravnoteženo štivo koje bi moglo da deluje veoma otrežnjujuće. Kako na izbegličku populaciju u Srbiji, koja lišena svake objektivnosti, propast Krajine tumači „srbijanskom izdajom“, „belosvetskim zaverama“ i „antisrpsvom Zapada“, ne obraćajući nimalo pažnje na unutrašnje probleme, kojih je u Krajini bilo u izobilju, tako i na hrvatsku javnost, kojoj je ovakva knjiga bila upravo neophodna da je u određenoj meri podseti da njihov „pravedni, obrambeni i oslobodilački Domovinski rat“ ima mnoštvo svojih naličja.

Nebojša Stambolija